

arrels màximes en els Pirineus Orientals i a Provença i Alps occidentals, absència total en els dominis castellà i portuguès, i més o menys completa a l'Atlàntic, a la major part del domini d'Oïl i a la major part de la Cisalpina. Tampoc trobem indicis fidedignes en l'onomàstica antiga d'àrea cèltica: amb els noms en duc-, no gaire nombrosos, que aplega Holder (I, 1363-5) no hi ha sinó semblança vaga; quelcom és versemblant que hi hagi en la zona circumrenana,⁴ però allà tornem a ser en terres de substrat indoeuropeu pre-cèltic.

S'ha pensat, però, en un origen simplement llatí, en relació amb l'arrel de DUCERE i els seus derivats, com DUCTUS i sobretot DUCICULUS o *DUCILE 'canonet de bóta' (fr. ant. *doisil* FEW III, 171, oc. ant. *dozilb*).⁵ Poc hi ha d'investigat fins ara sobre l'origen del cat. *deu*, car poc valor tenen les velles notes de Montoliu (BDC III, 63-64) i Spitzer (*Nph. Mgn.*, 1913, 157ss.). Es pot partir del REW₁ que incloua cat. *deu* i les citades formes de França en el seu article DUX, -UCIS «leiter, führer» (seguit per Wartburg, FEW), número 2810, lín. 11 i ss. És a dir un mot per a 'guia-dor, director'. Assignar com a punt de partida un significat tan allunyat, talment despariò, a penes podia causar més que estranyesa o desconcert, per més que temptés a admetre'l la coincidència dels sons: però què val una coincidència de tres lletres? Aquesta etimologia l'havia suposada Chabaneau (RLR x, 1885, 203).

Però ja P. Meyer protestà que no s'hi veia justificació semàntica, i com que M-Lübke no en donava cap, Millardet (*Ling. et Dialectologie Romanes*, P., 1925, 130), provà de salvar la idea en aquests termes:⁶ el ll. DUX és l'equivalent del romànic CAPUT 'capità' (> cat. *cap*, fr. *chef*), i com que *caput* pot aplicar-se a les aigües,⁷ DUX AQUAE fóra «proprement 'chef de l'eau'». Però això no és gaire més que un sofisma semàntic, gairebé un joc de mots; ni el *caput amnis* de Virgili no es pot usar per recolzar-hi tal raonar, perquè ací *caput* s'entén lògicament com a 'capdamunt', el punt més elevat del curs del riu, i *dux amnis* seria el guia, el conductor, de cap manera un capdamunt, un punt més alt que els altres. Si pensem amb claredat comprendrem que el *caput amnis* virgilià i el *caput exercitus* no vénen un de l'altre, sinó que són dos desplegaments semàntics divergents des de la idea de 'cap del cos humà o animal'.

Més que aquest desesperat intent de Georges Millardet arriba a fer-nos pensar un que insinua vagament Jud (sense pendre partit en pro ni en contra de l'etimologia DUX): «DUCEM (scilicet AQUAM)» (ASNSL CXXII, 430, n. 2; Rom. xxxiii, 210); formulant-ho explícitament caldria que DUX s'hagués convertit en un adjectiu, com si diguéssim 'aigua ducal' 'aigua conductora'; i després l'adjectiu, substantivat (sobreenent AQUA); no sols procés indocumentat i rebuscat (substantiu → adjectiu → substantiu), sinó semànticament incomplet perquè això ens duria fins a 'conducció d'aigua' però no pas a 'aigua brolladora', quan justament l'aigua de deu, a diferència de la de

font no raja de cap canó sinó que sorgeix o desbota amb força, lliurement, del subsòl. En principi, doncs, és també un suggeriment a rebutjar.

Sense més concessió que explicar per què es pensava en aqueixa idea de 'canonada' o 'canonet d'aigua'. Hi havia conduït un *doče* «cocchiume» 'tap de dipòsit' que es troba en algun parlar d'Apúlia i en el veglioto *dauk* id., segons una interpretació que li donà Bartoli (*Das Dalmatische* I, 290), que seria una base DŪCE. De fet no és pas inconcebible que ací tinguem formes emparentades en algun grau amb el tipus alpino-pirinenc femení DŪKE 'fontanal'. Però el sentit no és igual al d'aquest sinó al de les altres formes suditalianes i sardes que aplega Rohlfs (*Rom. Helv.* IV, 66-67) amb el sentit d'«aixeta», 'canonada'; n'hi ha algun testimoni en baix llatí: «perrexit frater, et, abstracto *duce*, egreditur vinum», testimoni únic,⁸ entremig de molts de *duciculus* que aplega Du C. amb aquest sentit.

Ens cal, per tant, insistir que 'canonada' o 'aixeta' no tenen res a veure amb la idea de 'naixor d'aigua', i que si es pogués concebre que el DUCE suditalià i veglioto (?) i sard⁹ fos emparentat amb el nostre DUKE seria només en el sentit que en aquestes zones s'hagués produït un encreuament d'aquest amb el tipus DUCTIVU o DUCICULU d'altres llocs: it. *doccio*, topònims *doccia*, *doccio*, *doccione* a la toponímia toscana (Pieri, *Top. della Valle dell'Arno*, 344).

Fem, doncs, punt a aquests penosos tempteigs, i obrim comptes nous. Cal admetre un origen pre-romà, d'àrea sorotàptica. Si pensàvem en un DUCE sorotàptic de l'arrel DEUK- 'conduir', la mateixa del ll. *ducere* i de *dux*, el mer fet de ser en una llengua no itàlica i no documentada, ja ens donaria un poc més de latitud per suposar que allí es vagi arribar des d'època preliterària fins a la idea de 'font' i des d'aquesta a la de 'naixor d'aigua'. No ho descarto, doncs.

Però em sembla una via més versemblant la que ens hi conduiria des de l'arrel ieur. DHEU- 'mourer's bulliciosament, arremolinar-se, esbravar-se'. Es tractaria, doncs, de la deu que brota borbollejant de terra, del bullidor, que és el que més o menys fan totes les deus: són moltes les que porten a Catalunya noms com *Les Barbotes* o *El Borbot*, o formes variants amb *Marm*.¹⁰

Des d'aquesta arrel bàsica de l'indoeuropeu, amplificada amb diversos elements consonàntics, vénen una sèrie de mots que designen el 'toll' o 'aiguamoll', que és un altre dels resultats que acompanyen sempre la naixor d'aigua, l'ullal, la deu: amb amplificació DHU-M-: letó *dubļi* 'fangar', lit. *du̯mblas* 'llot, llac en el fons d'un estany', *du̯m̃ksnis* 'toll, maresma', *du̯m̃brs* 'deu', 'fangar' («quelle, moor, morast»), pruss. ant. *dumsle* 'bufeta de l'orina', *dulsis* 'aixeta' (Gloss. d'Elbing, 248, 399). Però dins aquesta arrel bàsica està particularment desenrotllada l'amplificació en -k-, que en part només indica la idea 'fúria, borbolleig furiert, agitació (de les aigües, de les ànimes, de les flames)': scr. *dhūksate* 'ell abranda (el foc), l'aviva', lit. *dūkti* 'enfurir-se', 'bojejar' («rasend werden»,